

REPREZENTĂRI DE ACTIVITĂȚI SPECIFICE MEDIULUI RURAL DIN DACIA ȘI PROVINCIIILE DUNĂRENE ȘI BALCANICE

Mariana Balaci Crînguș

Cuvinte cheie: meșteșuguri casnice, reprezentări funerare, *fusus*, *falx vinaria*, artizani

Key words: domestic crafts, funerary representations, *fusus*, *falx vinaria*, artisans

Abstract: In Roman Dacia but also in neighboring Roman provinces we can observe, although in small numbers, some representations of socio-professional categories (mainly artisans and peasants, we prefer to call them as representations of specific activities: working field scenes, scenes that relate to domestic crafts, vine cultivation etc.)

We have grouped these representations into the following types:

- representations of domestic crafts (*Potaissa*, *Dunapentele*, *Salona*)
- representations of plowing (*Șeica Mică*, *Ulmetum*)
- representations of agricultural tools (*Tomis*, *Novae*)
- representations of viticulture (*Odessos*, *Novae*, *Mesentea de Sus*, *Vicus Trulensium*, *Teteveia*)
- representations of livestock (*Salona*, *Utus*)
- representations of other similar activities (*Tomis*, *Salona*)

Representations of scenes and activities specific to rural areas on the funerary monuments of the Roman provinces from Danube and Balkans reveals characteristic collective mental to the Second and Third Century A.D.

Such depictions are quite rare in the Roman Danube provinces; perhaps this way of remembering the dead on the tombstone is not just prevalent among the population preferences and probably not so popular between stonemasons.

Monumentele funerare sunt purtătoare ale unor informații infinite legate de societatea romană și despre fiecare individ în parte căruia i s-a ridicat un astfel de monument.

Pe lângă informația epigrafică, în general, monumentele funerare sunt purtătoare și a unui alt fel de informație, cea culturală, simbolică și chiar etnică. Acest tip de informație non-verbală ne este transmisă prin intermediul reprezentărilor sculpturale. Acestea de obicei, în cazul artei provinciale romane din Dacia se caracterizează prin stereotipie, scenele sunt în general imagini ale familiei, căci acestea domină sfera reprezentărilor (busturi, portrete de familie).

Alături de aceste scene de familie care spuneam că sunt frecvente, în Dacia cât și în provinciile învecinate pot fi observate și acele reprezentări ale unor categorii socio-profesionale (ale meșteșugarilor și ale țăranilor, noi preferăm să le numim pe cele din urmă ca fiind reprezentări ale activităților specifice cu precădere mediului rural provincial: scene de lucru al pământului, scene legate de cultivarea viței de vie, scene care se referă la meșteșugurile casnice).

Este un fapt constatat că astfel de reprezentări despre care ne-am propus să discutăm în lucrarea de față sunt foarte rare în Dacia și în provinciile vecine, dar poate tocmai din acest motiv merită să le analizăm, căci ele individualizează astfel monumentele funerare din masa monumentelor realizate în serie.

În anul 1978, Michel Reddé publica un studiu cu privire la scenele de meșteșugari în sculptura funerară gallo-romană și încă din partea introductivă datorită numărului foarte mare de astfel de reprezentări în spațiul Gallilor ridica câteva probleme legate de prezența acestora pe monumentele gallo-romane¹:

- care este locul acestor reprezentări în arta romană?
- sunt oare ele creație specifică spațiului gallo-roman sau nu?
- sunt acestea realizate la comandă sau sunt produse de serie?
- pot fi considerate aceste reprezentări drept o expresie artistică a unei ideologii burgheze, categorie socială care începea să se afirme din ce în ce mai mult sau e vorba de gustul specific artei populare?

Pentru a putea găsi răspunsuri la aceste întrebări și probleme ce au derivat din studierea artei funerare gallo-romane, Reddé încearcă să realizeze un catalog al acestor reprezentări atât al celor din Gallia, cât și a celor din alte provincii ale Imperiului roman. Din analiza acestui catalog reiese foarte clar că alături de Gallia romană, la fel de numeroase sunt reprezentările de acest gen și în Italia și foarte rare în Britannia, provinciile balcanice (include aici și Dacia cu o scenă în care apare reprezentat un car), Grecia, Asia Mică, Orient, Hispania².

După ce pornește de la ideea că astfel de reprezentări își au rădăcinile în lumea elenistică, mai exact în Alexandria, și apoi ia în discuție aceeași manieră de manifestare artistică și în Egipt, ezită să atribuie influența artei elenistice asupra iconografiei romane (temele legate de păscutul caprelor, a țărânului care îngrijește vaca sau își strânge recolta în coșuri mari) nu sunt prezente printre temele iconografice romane³.

Este mai degrabă îndreptățit să-i acorde dreptate lui Rostowtzeff⁴ care este de părere că asemenea scene de viață economică frecvente în Italia și în Gallia și foarte rare în rest sunt un fenomen local datorită activităților specifice acestor zone. Cu alte cuvinte, putem spune că astfel de scene sau reprezentări care fac referire la diferite ocupații reflectă mentalitatea unor comunități romane într-un anumit interval istoric determinat în primul rând de nivelul economic la care aceste comunități ajung.

Unii specialiști sunt de părere că această schimbare de mentalitate aduce cu sine un nou simbolism cu rădăcini în stoicism care glorifică munca și dă posibilitatea unei apoteoze divine individului după moarte⁵.

Cumont susține ideea că aceste reprezentări care glorifică munca au uneori o încărcătură simbolică, iar acest fenomen își are rădăcinile în Orient⁶, mai ales atunci când ne referim la scenele agrare care sunt destul de rare și în Occidentul Imperiului cât și în partea sa orientală.

M. Reddé este de părere că acest fenomen care s-a materializat în primul rând în Italia, undeva la sfârșitul sec. I î. Hr. de aici s-a răspândit mai departe în Gallia⁷, al cărui rol (al Galliei) a fost acela de a asimila această moștenire artistică a Romei.

¹ Reddé 1978, p. 43

² Reddé 1978, p. 44-47

³ Reddé 1978, p. 49

⁴ Rostowtzeff 1957, p. 535

⁵ Rostowtzeff 1957, p. 535

⁶ Cumont 1942, *passim*

⁷ Reddé 1978, p. 62-63

Jean Claude Béal reia studiul asupra imaginilor artizanilor pe monumentele funerare din Gallia⁸. El mărește baza de discuții față de Reddé pentru că în studiul său include pe lângă reprezentările defuncțiilor implicați într-o activitate productivă și alte două categorii de monumente: cele pe care apar reprezentate unelte și acele monumente unde defuncții țin sau sunt reprezentați alături de aceste unelte⁹.

Provinciile romane din arealul geografic la care facem referire în lucrarea de față sunt: Dacia, Moesia Inferior, Pannonia, Dalmația.

Astfel din analiza monumentelor în special a celor funerare descoperite pe teritoriul acestor provincii întâlnim următoarele tipuri de reprezentări, clasificarea lor realizând-o în funcție de tipul de activitate de care se leagă prezența unor ustensile sau chiar implicarea unor indivizi în activitățile respective:

1. Reprezentări de meșteșuguri casnice

Astfel de reprezentări prezintă fie un personaj feminin care se implică în această activitate casnică, fie, așa cum este cazul monumentului de la Salona, avem doar reprezentarea fusului, alături de alte elemente la care ne vom referi în continuare.

Prima imagine la care ne referim provine de la Potaissa (Turda) și este vorba de un perete de *aedicula*¹⁰ (fig. 1). Aici pe peretele exterior al unei *aedicula* se poate observa prezența unui personaj feminin înveșmântat cu *palla* și *stolla* drapate, care ține în mâna dreaptă un fus și toarce cu acesta. Lângă ea este prezent un copil, nud, întors cu fața spre femeie și întinzându-se spre aceasta într-un gest firesc de a-i cere ceva. Poate exista ipoteza că această reprezentare s-ar încadra în categoria reprezentărilor funerare-simbolice, anume de prezența uneia dintre *Parcae* care toarce firul vieții, însă noi înclinăm mai degrabă spre ideea că avem de a face cu o imagine a unei îndeletniciri casnice, lucru susținut și de prezența copilului care s-ar adresa mai degrabă mamei cu o rugămintă.

O altă reprezentare provine de la Dunapentele și este vorba de o stelă funerară, stela lui Veriuga, unde se poate vedea în registrul superior imaginea unei femei care ține într-o mână un fus cu ajutorul căruia toarce¹¹ (fig. 2).

Unul dintre cele mai interesante monumente care face trimitere la prezența de obiecte care se circumscriu temei propuse de noi provine de la *Salona*¹², unde alături de o mulțime de unelte se poate vedea foarte clar imaginea unui fus în partea dreaptă (fig. 3).

2. Reprezentări legate de scena aratului:

O astfel de imagine poate fi văzută pe un perete de *aedicula* de la Șeica Mică¹³ (fig. 4). Este vorba de un perete lateral compus din trei registre succesive. Scenele sunt individuale. În primul registru se observă imaginea călărețului, în registrul din mijloc, fiind în același timp și cel care ne interesează este reprezentată o scenă clasică de activitate rurală, anume este o imagine a unui personaj matur, alături de un copil și de două animale de tracțiune la arat. Bărbatul este cel care ține plugul, iar deasupra, deci nu în același plan, apare redată imaginea unui copil care mână caii puși la plug. Sub acest registru se află cel de al treilea unde se observă prezența a două personaje, unul feminin și unul masculin, în jurul unei mese, participante la banchet.

O altă reprezentare provine de la *Ulmetum* (Moesia Inferior), este vorba tot de un perete *aedicula* din care însă se observă doar două registre. Cel care ne interesează este dispus

⁸ Béal 2000, p. 149-182

⁹ Béal 2000, passim

¹⁰ Floca, Wolski 1973, p. 17, nr. 41, fig. 55.

¹¹ *Lapidarium* 1998, p. 3, nr. 26.

¹² Schönauer 2000, p. 251-256, Taf. IX.

¹³ Floca, Wolski 1973, p. 28, nr. 85, fig. 104.

în partea inferioară (fig. 5). D. Pop într-un studiu aduce în discuție uneltele utilizate în agricultură, autorul făcând referire în mod special la cosoare, dar și scene de arat care sunt reprezentate și pe monumentele sculpturale din Dacia romană, dar și din Moesia Inferior¹⁴.

3. Reprezentări de unelte agricole:

În această categorie am inclus două tipuri de unelte folosite atât în practicarea agriculturii, cât și a viticulturii.

În primul rând este vorba de prezența unei seceri pe o stelă funerară care provine de la *Tomis* și unde imaginea centrală face trimitere la scena banchetului funerar, dar deasupra personajului care stă întins pe o *kliné* și ține în mână o cunună este incizată și o seceră¹⁵ (fig. 6).

Un alt monument pe care prin reprezentarea de care dispune în registrul superior se leagă de domeniul reprezentărilor specifice de unelte agricole este stela ridicată de fiul Marcus Atronus Valens pentru cei doi părinți ai săi. Este vorba de o stelă aniconică de la *Novae* (Moesia Inferior)¹⁶ (fig. 7), iar pe aceasta se observă un cosor, *falx vinaria*.

4. Reprezentări specifice viticulturii:

Aici includem din nou stela de la *Novae* amintită mai sus asupra căreia nu mai insistăm. Pe lângă această stelă funerară unde prezența cosorului se constituie într-o dovadă directă a practicării viticulturii am mai include și alte două reprezentări, le considerăm tot dovezi directe, a cultivării viței de vie și care pot fi sesizate tot pe o stelă funerară, ambele provenind de la *Odessos*¹⁷. Ambele stele funerare fac parte din categoria celor care prezintă în registrul reliefului imaginea banchetului funerar. Pe masa care nu lipsește din nici o astfel de reprezentare pot fi zăriți în ambele cazuri ciorchini de struguri de vie, ceea ce în opinia noastră este dovada clară a practicării populației din acel areal geografic a cultivării viței de vie.

Considerăm ca fiind dovezi indirecte ale practicării cultivării viței de vie și reprezentările de butoaie utilizate pentru transportul vinului. Acestea provin din câteva localități din Dacia și Moesia Inferior. Prima reprezentare provine de la *Mesentea de Sus*¹⁸, este vorba de un coronament sub forma unui trunchi de piramidă, unde lângă imaginea unui bărbat, în dreapta sa se poate observa reprezentarea butoiului folosit pentru păstrarea vinului (fig. 8).

O altă reprezentare pe care o includem în această categorie provine din *Vicus Trulensium* (Moesia Inferior)¹⁹. Este vorba de o stelă funerară cu text în limba greacă, textul inscripției fiind încadrat de reprezentarea viței de vie. Sub inscripție se poate observa din profil un personaj masculin care conduce un animal de tracțiune, pus să transporte un butoi redat corect, inclusiv cu cercurile de metal, care țin doagele de lemn care compun un astfel de butoi.

O a treia imagine a butoiului provine de la *Teteveia*²⁰, este vorba despre o stelă profilată care nu mai păstrează decât parțial inscripția și registrele decorului. În partea inferioară a acesteia se observă din profil un mijloc de transport pe roți de genul unei căruțe care transportă un butoi, căruia i-au fost realizate de către meșterul pietrar ca și mai sus inclusiv cercurile de metal ce susțin doagele.

¹⁴ Pop 1971, p. 65 și urm.

¹⁵ Alexandrescu Vianu 1977, fig. 7,2; Conrad 2004, p. 162, nr. 137, fig. 45, 3.

¹⁶ Conrad 2004, p. 230-231, fig. 101, 5.

¹⁷ Conrad 2004, p. 130 fig. 24, 3; p. 132-133, fig. 25, 3.

¹⁸ Daicoviciu 1964, *passim*.

¹⁹ Conrad 2004, p. 264, fig. 86, 2.

²⁰ Conrad 2004, p. 264, fig. 85, 3.

5. Reprezentări care se leagă de alte activități:

Aici am inclus reprezentări care fac trimitere la practicarea pescuitului:

De la *Tomis* provine un monument păstrat și realizat precar, dar pe care poate fi identificat un bărbat îmbrăcat sumar, care are în harponul din mâini înfipt un pește²¹ (fig. 9). Acest monument poate fi considerat și o dovadă a uneia dintre metodele folosite în antichitate la pescuit.

Pe lângă această imagine, o alta pe care o amintim face din nou referire la stela de la *Salona* (Dalmatia)²² unde alături de fusul folosit pentru tors apare și reprezentarea în partea stângă a unui cârstaș (fig. 3).

6. Reprezentări legate de creșterea animalelor:

De la *Salona* provine un monument pe care se observă o scenă legată de sacrificarea de animale ovicaprine, atât pentru blană, cât și pentru carne²³ (fig. 10) și pe care o includem ca și dovadă directă a practicării creșterii animalelor, chiar dacă poate fi presupusă această scenă ca făcând parte dintr-un ritual religios.

Interesantă este și stela de la *Utus* (Moesia Inferior), unde sub registrul inscripției se poate vedea un cal care mănâncă dintr-o iesle²⁴ (fig. 11). Stela aparține unui veteran din ala de hispani, numele său este Sulpicius Massa.

Reprezentările de activități specifice mediului rural și nu numai nu sunt numeroase în provinciile dunărene, însă ele pot fi încadrate în cele trei categorii de monumente amintite de Jean Claude Béal:

1. persoane implicate în activități productive (tors, arat, pescuit, viticultură);
2. reprezentări de unelte (viticultură, tors, munci agricole);
3. reprezentări de persoane aflate static alături de ustensile necesare în activitățile productive (viticultură).

Dacă încercăm o clasificare a tipurilor de monumente funerare pe care apar aceste reprezentări, situația este următoarea: stele (8); *aedicula* (3); fronton (1); coronament sub formă de trunchi de piramidă (1), alte tipuri de monumente (2).

Dacă ne referim la distribuirea acestor reprezentări pe provincii: Moesia Inferior-9; Dacia- 3; Dalmatia- 2; Pannonia-1.

În primul rând, astfel de reprezentări sunt rare în provinciile amintite și chiar și în Dacia, căci probabil acest mod de a-l aminti pe defunct pe piatra funerară nu este tocmai unul răspândit în rândul preferințelor populației și nici printre preferințele pietrarilor.

Mai mult, nu putem spune că reprezentările de activități meșteșugărești sau comerciale sunt mai frecvente decât cele la care ne-am referit, dovadă în plus că această manieră de reprezentare a defunctului care să-și oglindească ocupația nu este o caracteristică a artei romane provinciale în această zonă (poate excepție face provincia Pannonia, unde apar imagini ale căruțelor, însă și aici se poate vorbi în cazul acestor reprezentări de un simbolism funerar, căruța apărând ca un mijloc de transport al sufletului).

Iată deci, că în mentalitatea colectivă, dar și în manifestările artistice din secolele III-III din provinciile dunărene și balcanice nu s-a impus faptul că imaginile artizanilor de pe monumentele funerare reflectă demnitatea acestora, ori recunoașterea de către comunitate a valorii muncii artizanilor, lucru care reiese din numărul foarte mic de astfel de reprezentări. Alta este însă mentalitatea în Gallia și în Italia unde asemenea reprezentări sunt sinonime cu recunoașterea demnității muncii artizanilor de către ceilalți membrii ai comunității.

²¹ Conrad 2004, p. 166, nr. 152, fig. 59, 1.

²² Schönauer 2000, p. 251-256, Taf. IX.

²³ Schönauer 2000, p. 264-266, Taf. XIV.

²⁴ Conrad 2004, p. 425, nr. 137, fig. 74, 5

O ultimă informație statistică ce ar putea decurge din aceste reprezentări ar putea fi cea, care se referă la mediul de unde aceste monumente provin, procentele sunt apropiate între mediul rural și cel urban, cu o ușoară înclinare spre mediul urban.

Dintre provinciile la care ne-am referit se constată că în Moesia Inferior numărul acestora înseamnă mai mult de jumătatea din numărul lor total care se circumscriu temei noastre. Dacă în cazul Galliei, M. Reddé este de părere că influența a venit dinspre Italia, în cazul Moesiei Inferior considerăm că este vorba de o influență a mentalității și artei grecești, mai ales că în arta greacă cele mai multe reprezentări se leagă de activitățile specifice mediului rural și mai puțin de cel artizanal. Acest aspect este perfect valabil și în cazul Moesiei Inferior. Cât privește celelalte provincii dunărene și balcanice nu ne putem pronunța deocamdată asupra stabilirii zonei de influență a acestei forme de manifestare artistică, căci numărul lor este prea mic.

Reprezentările de activități productive sau de unelte folosite în procesul de producție pot fi însoțite în unele cazuri de o încărcătură simbolică, mai ales în cazul în care astfel de unelte apar alături de alte elemente care la rândul lor pot fi asociate cu simbolistica funerară (stela de la Novae, stela funerară de la Tomis- banchetul și secera; Salona- sacrificarea animalelor).

Nu este locul să analizăm în asemenea cazuri reprezentările doar dinspre sfera simbolisticii sau renunțând definitiv la această posibilitate, trebuie găsit un echilibru între aceste două posibilități, căci monumentul funerar reprezintă o oglindă a vieții pe care a avut-o defunctul și de asemenea el face legătura și cu viața de dincolo de care spera să se bucure cel care pleca spre un alt tărâm. Monumentele funerare sunt prin statutul lor încărcate de misticism și acest lucru poate fi sesizat de către cei care se apleacă cu răbdare asupra analizei lor.

Reprezentările de scene și activități specifice cu precădere mediului rural pe monumentele funerare din provinciile dunărene și balcanice întregesc mentalul colectiv caracteristic secolelor III-III în mediul provincial, dar pot fi considerate în aceeași măsură și tablouri de viață provincială, dovadă alături de descoperirile arheologice că se practicau și erau cunoscute aceste activități populației romanizate din provinciile amintite.

BIBLIOGRAFIE

Béal 2000	Béal J. C., <i>La dignité des artisans: les images d'artisans sur les monuments funéraires de Gaule romaine</i> , DHA, 26/2, p. 149-182.
Conrad 2004	Conrad S., <i>Die Grabstelen aus Moesia Inferior</i> , Leipzig.
Cumont 1942	Cumont F., <i>Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains</i> , Paris.
Daicoviciu 1964	Daicoviciu H., <i>Coronamente în formă de trunchi de piramidă arcuită pe teritoriul provinciei Dacia</i> , Apulum, VII/1, p. 333-352.
Floca, Wolski 1973	Floca Oc., Wolski Wanda, <i>Aedicula funerară în Dacia romană</i> , BMI, XLII, 3, p. 3-52
Lapidariu 1998	<i>Lapidarium Hungarian National Museum</i> , Budapest
Pârvan 1913	Pârvan V. <i>Cetatea Ulmetum</i> , București.
Pop 1971	Pop C., <i>Câteva reprezentări de unelte agricole în arta romană din Dacia romană și Moesia Inferior</i> , în <i>Terra nostra</i> , 2 p. 57-74
Reddé 1978	Reddé M., <i>Les scènes de métier dans la sculpture</i>

- Rostowtzeff 1957 *funéraire gallo-romaine*, Gallia, 36, 1, p. 43-63.
Rostowtzeff M., *A social and economic history of the Roman Empire*, Oxford.
- Schönauer 2000 Schönauer Srdana, *Odjeća, obuća I nakit u antičkoj Dalmaciji na spomenicima iz arheološkog muzeja u Splitu*, Vjesnik za arheologiju I historiju Dalmatinsku, 93, p. 223- 515.

Lista ilustrațiilor:

- Fig. 1- Perete de aedicula de la Potaissa (după Floca, Wolski 1973)
Fig. 2- Stelă funerară de la Dunapentele (după *Lapidarium* 1998)
Fig. 3- Monument de la Salona (după Schönauer 2000)
Fig. 4- Perete de aedicula de la Șeica Mică (după Floca, Wolski 1973)
Fig. 5- Perete de aedicula de la Ulmetum (după Pârvan 1913)
Fig. 6- Stela funerară de la Tomis (după Conrad 2004)
Fig. 7- Stela funerară de la Novae (după Conrad 2004)
Fig. 8- Coronament de trunchi de piramidă de la Mesentea de Sus (după Daicoviciu 1964)
Fig. 9- Monument de la Tomis (după Conrad 2004)
Fig. 10- Monument Salona (după Schönauer 2000)
Fig. 11- Stela funerară de la Utus (după Conrad 2004)

Fig. 1

Fig.2

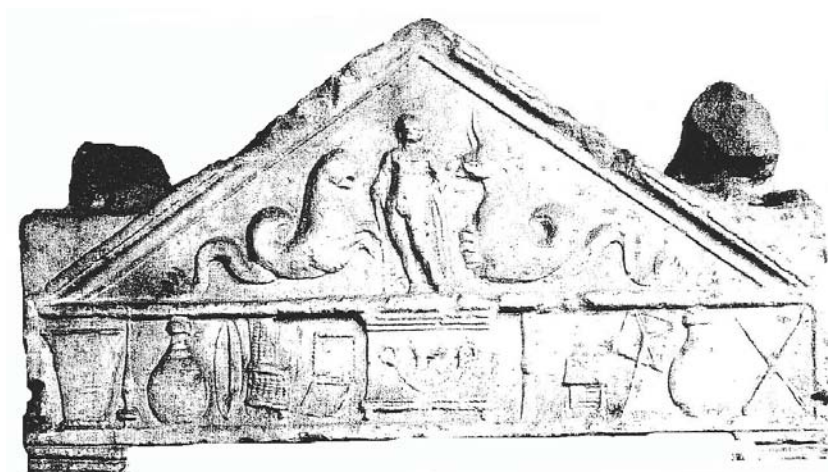

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

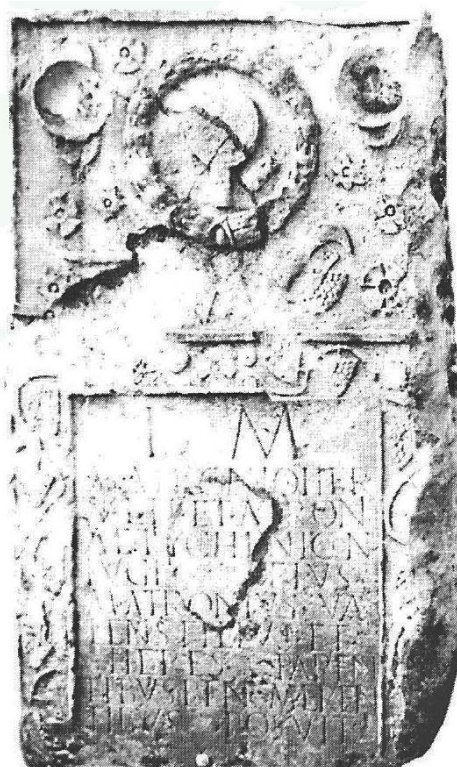

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

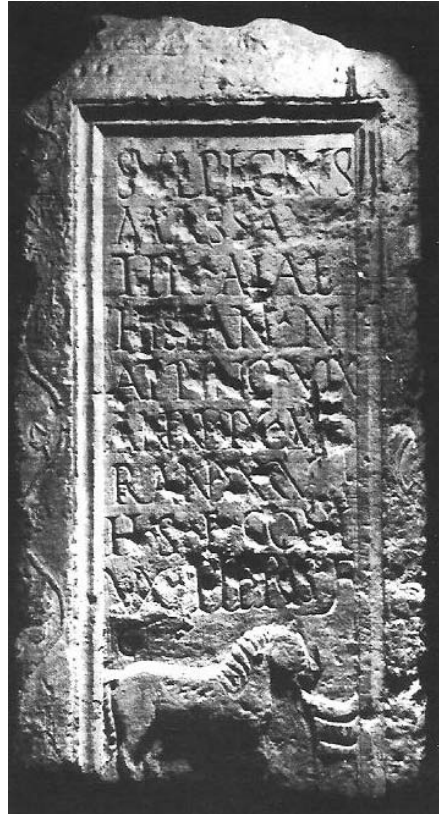

Fig. 11